

1

Van Berlijn naar Londen *11 november 1938*

Levi Horowitz was geen geboren soldaat. Geen moment van zijn eenentwintigjarige leven had hij ook maar overwogen om zich bij het leger aan te sluiten. Terwijl de zwarte Mercedes wegreed van zijn ouderlijk huis, waar het verloren groepje op de drempel nog steeds stond te zwaaien, was hij in gedachten al bij een nieuw leven als bankmedewerker in Londen.

Berlijn was steeds gevaarlijker geworden voor Joden. De beperkingen die hun door het naziregime werden opgelegd bleven maar toenemen, bijna elke dag kwamen er nieuwe bij, en de avond voor zijn vertrek was hij getuige geweest van de grootste pogrom in honderd jaar. Plotseling waren hij en zijn jongere broer, Simon, omringd geweest door brekend glas, scherpe rook en de uithalende knuppels van de stoottroepen, totdat ze hadden kunnen schuilen bij een niet-Joodse vrouw.

De volgende ochtend waren ze daar vertrokken en op huis aangegaan. Simon had Levi meegenomen naar de muziekwinkel van Amos Wiggenstein, een plaatselijke vioolbouwer. Hij had gezien hoe de violen op straat op een hoop gegooid en in brand gestoken waren en hoe Amos' assistent, Jacob, in elkaar geslagen was – nu wilde hij graag weten wat er nog over was. Ze wisten nog zeven intacte violen te redden, die ze in een houten kist naar huis droegen, waar ze ze op zolder verstopten.

Violen maakten een belangrijk deel uit van hun leven. Hun ouders bezaten er twee, een Guarneri del Gesù uit 1742 en een Amati uit 1640. Simon en zijn vader bespeelden de Guarneri en Levi bespeelde de enorme Steinway-vleugel.

Nu reed hij weg van de terreur, richting de veiligheid. Voelde hij zich schuldig? Misschien, een beetje. Hij had enkele familieschatten verstopt in een leren buideltje onder zijn oksel en wat documenten in een map op zijn borst gebonden. Onder zijn jas droeg hij verschillende lagen kleding, waardoor vooroverbuigen moeilijk ging. Toch voelde hij zich een soort beschermheer van eeuwen aan familiebezittingen. Wanneer de mensen thuis gedwongen werden om al hun eigendommen af te staan, zou hij met een complete inboedel en enkele van de meest waardevolle sieraden een veilig heenkomen zoeken.

Niet dat het waarschijnlijk was dat het ooit zover zou komen. Zijn vader was ervan overtuigd dat het volk die kleine dictator uit Oostenrijk er bij de volgende verkiezingen wel uit zou gooien en dat alles dan weer normaal zou worden. Waarna hun leven opnieuw gevuld zou zijn met muziek, dans, tennisfeestjes, winkelen in de mooiste winkels en picknicks in de Tiergarten. Hoewel Levi zich wel afvroeg of hij, wanneer hij eenmaal een geweldig leven in Londen zou leiden, überhaupt nog terug zou willen keren naar zijn ouderlijk huis.

Hij leek meer op zijn moeder dan op zijn kleine, gezette, altijd vrolijke vader. Met zijn lengte van meer dan een meter tachtig, zijn kaarsrechte rug, lange ledematen en verrassend lange en slanke vingers. Zijn haar had een diepe, kastanjebruine kleur en was kortgeknipt, zodat de krullen niet zo opvielen. Zijn huid was bleek, maar bestrooid met sproeten en zijn ogen waren licht mosgroen, in tegenstelling tot die van zijn broers en zussen, die allemaal de donkere ogen, het donkere haar en de olijkleurige huid van hun vader geërfd hadden. In ontspannen toestand stond zijn gezicht serieus en bedenkelijk, een afspiegeling van zijn introverte persoonlijkheid.

Hij had gedacht dat hij in zuidelijke richting, naar de Zwitserse grens, gebracht zou worden, maar de chauffeur vertelde hem dat ze naar de Deense grens in het noorden reden. Eenmaal in Denemarken zou hij worden opgewacht door een

contactpersoon die hem op een vissersboot naar Zweden zou zetten. Vanaf Stockholm zou hij dan naar Londen vliegen. Het klonk allemaal bijzonder spannend. De kilometers vlogen voorbij in de stille, comfortabele auto en na een tijdje viel hij in slaap.

‘We zijn bij een controlepunt, meneer Horowitz.’

Hij werd wakker van de stem en kwam overeind. Verderop zag hij felle lampen en een barrière over de weg.

‘Ze zullen uw papieren willen zien, meneer,’ voegde de chauffeur eraan toe.

Hij rommelde in de zak van zijn vaders wollen overjas en haalde het opgevouwen uitreisvisum tevoorschijn dat de vriend van zijn vader hem verstrekt had.

‘Die heb ik hier,’ zei hij.

Hij rolde het raampje naar beneden en legde het papier in de gehandschoende hand die naar binnen gestoken werd. Even was het stil. Het enige wat hij voelde was ongeduld over het oponthoud.

‘Als u even zou willen uitstappen, meneer.’

De stem klonk ferm maar neutraal. Levi aarzelde even maar deed toen wat hem gevraagd werd. Zijn koffer lag op de bank naast hem. De stem bleek afkomstig van een soldaat in uniform.

‘Neem uw koffer mee en volg mij.’

‘Maar waarom? Mijn papieren zijn in orde...’

‘Doet u nu maar wat ik zeg, meneer!’

De man keek boos. Levi haalde zijn schouders op, boog zich weer de auto in en pakte zijn koffer.

Terwijl hij de soldaat over de stenige grond richting een keet volgde, hoorde hij de auto gasgeven. Snel draaide hij zich om en zag hoe de Mercedes een grote U-bocht maakte en in het donker verdween.

‘Hé! Kom terug!’ Het was een uitroep van schrik en boosheid.

‘Er komen nog genoeg andere auto’s. Deze kant op.’

Met tegenzin deed Levi wat de soldaat hem opdroeg.

Het houten gebouwtje was koud en tochtig. De soldaat wees op een stoel achter een tafel. ‘Ga daar maar even zitten.’

Levi zette zijn koffer op de grond naast de stoel en nam plaats. De soldaat pakte de koffer op en legde hem op tafel.

‘Zit hij op slot?’ vroeg hij.

Levi knipperde even met zijn ogen. Wat was hier aan de hand?

‘Ja, uiteraard,’ antwoordde hij, terwijl hij probeerde om zijn ongeduld niet te laten blijken.

‘Hebt u de sleutel?’

‘Ja, natuurlijk.’

‘Maak open dan, onmiddellijk!’

Hij viste de sleutel uit zijn broekzak en opende de twee slotjes van de koffer. De soldaat pakte de koffer op en nam hem mee. Levi hoorde hoe aan de andere kant van de deur een sleutel omgedraaid werd. Hij was nu alleen in een ruimte die verlicht werd door een helder peertje dat in het midden van het plafond hing. Aan één kant stond een werkbank met een waterketel, twee kopjes en een fles melk. Hij stond op en liep wat rond. Voor het raam achter het gordijn zaten ijzeren tralies in een roosterpatroon. De deurknop liet zich omdraaien, maar de deur was toch echt op slot.

Hij keerde terug naar zijn stoel en liet zich erop ploffen. Dit had hij niet verwacht. De auto was weg, zijn uitreisvisum en koffer bevonden zich in handen van een soldaat en zelf zat hij opgesloten in een houten keet aan de Duitse kant van de Deense grens. Het enige positieve aan de situatie was dat hij alle waardevolle spullen op zijn lichaam verborgen had. Hij voelde de behoefte om te bidden en dus boog hij zijn hoofd en vroeg God om in te grijpen en hem weer op weg naar Londen te sturen. Enkele minuten verstreken, de sleutel werd weer omgedraaid in het slot en de deur ging open.

‘Sta op!’

Deze man was in burgerkleding, een strak gesneden, zwartleren jas en glimmend gepoetste hoge laarzen. In één hand hield hij de koffer en een vel papier. Levi kwam overeind.

‘Waar ga je naartoe, Jood?’ De man die hem toesnauwde was ten minste tien centimeter kleiner dan hijzelf.

Levi voelde hoe hij zich nog wat meer oprichtte om het lengteverschil te accentueren. Zijn angst slikte hij weg. Als Joden werden ze al jaren openbaar geschoffeerd en hij had geleerd om niets te laten merken.

‘Londen. Mijn vader heeft mijn uitreis geregeld via een vriend bij de overheid, hij heeft ervoor betaald, het is een geldig document.’

De man liet de koffer op de grond vallen en trok een pistool uit zijn zak. Hij was van de Gestapo.

‘Geldig?’ vroeg hij schamper.

‘Ja. Mijn vader is een invloedrijk bankier...’

De Gestapo-agent lachte even humorloos.

‘Jouw vader is een smerige *Jood*. Net als jij en nu probeer je om er illegaal vandoor te gaan. Wat een misdaad is. Een misdaad tegen het vaderland en tegen de *Führer*. Daarop staat de doodstraf.’

Het pistool was nu op Levi’s buik gericht. Dus dit was waar zijn reis zou eindigen, in een naargeestige keet, ver van alles en iedereen. Niks fantastisch leven in Londen, niks veiligstellen van de familieschatten. Waar was zijn God? De God van Abraham en Mozes en David. De God tot wie hij elke zaterdag bad in de synagoge. Zijn vader had hem geleerd dat hij een kind was van deze God, een van de gezegende mensen.

Protesteren leek zinloos maar toch had Levi het gevoel dat hij het moest proberen. ‘Het is niet illegaal! Ik heb een uitreisvisum van de overheid en een baan bij een bank in Lon...’

Het gezicht van de Gestapo-agent liep paars aan van woede.

‘Stil! Ik heb geen behoefte aan je zielige excuses. Uitkleden!’

‘Wat?’ vroeg Levi verbijsterd.

‘Je hoorde me wel: uitkleden!’

Hij aarzelde nog een moment langer en de Gestapo-agent hief zijn pistool.

‘Moet ik je soms eerst neerschieten?’

‘Nee.’

Levi worstelde zich uit zijn vaders jas en vervolgens uit de overige lagen kleding die hij aangetrokken had. Waarbij hij zich er maar al te goed van bewust was dat, zodra hij zijn wollen hemd uit zou trekken, de agent het buideltje onder zijn oksel zou ontdekken.

‘Wat is dit?’ Met glimmende ogen deed de agent een stap naar voren. ‘Maak dat los en geef het mij.’

Levi trok het zakje los en overhandigde het de man. De agent opende het en keek erin.

‘Zoals ik al dacht, je smokkelt zaken mee die je niet mee mag nemen.’

‘Dat zijn mijn...’

Levi’s protest werd afgekapt door de holle klik van de trekker. Maar er gebeurde niets, de Luger blokkeerde.

‘*Scheiße!*’

De Gestapo-agent schudde met het pistool en tuurde door de loop. Dit gaf Levi de seconden die hij nodig had. Instinctief rende hij over de aarden vloer. Met zijn opgeheven linkerarm sloeg hij het pistool weg dat opnieuw op zijn hoofd gericht werd en met zijn rechtervuist sloeg hij de agent vol op zijn kin. Zijn lengtevoordeel zorgde ervoor dat de klap nog wat harder aankwam en de andere man wankelde achteruit.

‘Smerige Jood!’ schreeuwde hij en hij richtte zijn pistool weer – dat opnieuw vergeefs klikte. Dit gaf Levi moed en hij stortte zich op de agent, die nog altijd onvast op zijn benen stond. Levi tilde zijn knie op en mikte op het kruis van de man, waarna hij hem opnieuw raakte met een rechts-linkscombinatie. De agent viel als een zandzak op de grond. Levi knielde

naast hem neer en voelde zijn pols. De man leefde nog, was alleen maar buiten bewustzijn.

Levi pakte het pistool op, het buideltje, het vel papier, zijn kleren en de koffer. Soepel als een kat rende hij naar de deur. Die zat niet langer op slot, maar toen hij hem achter zich dichttrok, zag hij de sleutel nog aan de buitenkant. Hij draaide hem om, hoorde de bevredigende klik en gooide de sleutel het bos in. Toen hing hij het buideltje met schatten terug onder zijn oksel en trok zijn kleren weer aan, waarbij zijn koude vingers moeite hadden met de knopen. Ten slotte wikkelde hij zichzelf weer in de warme jas. De andere soldaat stond met zijn rug naar de keet een sigaret te roken. Gebruikmakend van de schaduw van de grote bomen rende Levi langs de bewaker heen, Denemarken in.

Een half uur later ongeveer kwam er een auto de bocht om, die hem midden over de verlaten weg tegemoet reed. De krachtige koplampen verlichtten het pad. Levi liet zijn koffer vallen en zwaaide met zijn armen. Niet zonder gevaar misschien, maar lopend zou hij nooit op tijd de kust bereiken om de boot naar Zweden te halen. Het voertuig vertraagde en kwam vlak voor hem tot stilstand. Het achterportier werd geopend en hij boog zich naar binnen.

‘Hallo. Wat doet u hier, helemaal alleen?’

Het was een man, ongeveer even oud als zijn vader, in een zwartwollen jas met bontkraag. Zijn donkere ogen stonden vriendelijk en om zijn mond speelde een glimlach. Iets aan zijn gezicht, de neus, de kin, kwam Levi bekend voor.

‘Ik ben... ik ben op weg naar de kust. Ik heb een uitreisvisum. Ik ga naar Stockholm en vanaf daar verder naar Londen.’

Levi hield de man het papier voor. Die pakte het aan, vouwde het open en bestudeerde het. Toen keek hij op.

‘Ben jij Benjamin Horowitz’ zoon?’

Levi knikte. Hij wist niet of het feit dat de man zijn vader blijktbaar kende een goed of slecht teken was. Hij was er redelijk

zeker van dat de reiziger een Jood was, maar voor hetzelfde geld was het een nazi-aanhanger. Levi voelde zijn hart bonken van angst. De man gebaarde dat hij moest instappen.

‘Stap in, jongeheer Horowitz.’

Even aarzelde Levi. Maar wat gaf het ook, dit was tenslotte waarvoor hij de auto aangehouden had.

‘Dank u. Dus u kent mijn vader?’ vroeg hij, terwijl hij plaatsnam op de leren bank en zijn koffer tussen zijn voeten neerzette.

‘Inderdaad. Rijd maar verder, Moshe,’ droeg de man de zwijgende figuur achter het stuur op. Toen stak hij Levi zijn hand toe.

‘Ik ben Teyve, Teyve Liebermann. Winkelier, of beter gezegd, dat was ik. Toen de ellende begon heeft jouw vader me geholpen om mijn activiteiten voort te kunnen zetten. Waarom ben je op weg naar Londen?’

‘Vader heeft daar een vriend die me een baan kan geven bij zijn bank. Ik ga met een vissersboot naar Zweden.’

Teyve knikte langzaam. ‘Een goed plan, maar wel gecompliceerd. Ik heb ook een uitreisvisum en ben op weg naar Kopenhagen. Vanaf daar vlieg ik naar Londen. Mijn vrouw had zou meegaan, maar weigerde. Ze wil niet geloven dat de situatie in Berlijn alleen maar erger gaat worden en ze is zo Duits, dat ze beweert dat ze nooit in Londen zou kunnen wonen.’

Zijn stem klonk verdrietig en Levi wilde hem troosten.

‘Mijn vader denkt er net zo over, maar toch besloot hij me te sturen, voor de zekerheid. Zodra het beter gaat, ga ik weer naar huis.’

Teyve glimlachte. ‘Ik ook. En dan heropen ik mijn winkels weer! Maar zou je ondertussen niet met mij mee naar Kopenhagen willen komen, jongeman, om naar Londen te vliegen?’

Levi fronste zijn voorhoofd. Wat was wijsheid? Vasthouden aan het plan of deze nieuwe reisgezel vertrouwen?

‘Organiseren jouw ouders nog altijd van die geweldige muziekavonden?’ vroeg Teyve. ‘Ik herinner me dat je vader op zijn viool speelde.’

‘En ik speel piano!’

Levi voelde de hoop toenemen. Teyve bekeek hem aandachtig en knikte toen. ‘Ah ja, ik geloof dat ik me je nu herinner. Chopin.’

Levi straalde.

‘Mijn favoriet. Dank u wel, meneer Liebermann. Vader zou het zeker fijn vinden dat ik u tegengekomen ben. Ik neem uw uitnodiging graag aan.’

‘Mooi.’

Terwijl Levi zich in de comfortabele zitting nestelde voelde hij het pistool in zijn zak en bad dat hij het niet zou hoeven gebruiken.

2

Londen

November 1938

De rest van de reis verliep zonder problemen. Tegen de tijd dat ze in Londen arriveerden kon Levi twee dingen concluderen. Ten eerste dat Teyve heel rijk was en ten tweede dat Joden buiten Duitsland niet met dezelfde minachting behandeld werden. Het was weer net als vroeger. Mensen spraken hem aan met 'meneer' en namen zijn jas aan en glimlachten dankbaar terug wanneer hij naar hen glimlachte. Hij vermoedde dat sommigen dachten dat hij een neef van Teyve was en dat ze hem daarom zo behandelden.

Hij had nog nooit eerder gevlogen en de vlucht van Kopenhagen naar Parijs en vanaf daar door naar Heston Aerodrome, ten westen van Londen, was dan ook een avontuur. Hij volgde het voorbeeld van zijn reisgenoot, dronk rustig van zijn biertje en gedroeg zich niet als een vluchteling die zijn traumatische thuisland ontvlucht. Op Heston werd Teyve beleefd en respectvol door de douanebeambte behandeld.

'Gaat u hier een winkel openen, meneer?' De hand met de stempel bleef even boven het stuk papier hangen.

Teyve keek het vermoeide gezicht dat naar hem opkeek stralend aan. 'Maar natuurlijk! Meerdere winkels zelfs. En ik zal het beste Britse winkelpersoneel aannemen om erin te werken.'

Met een ferme klap kwam de stempel neer. 'Heel goed, meneer. Welkom in Engeland.'

'Dank u.'

Levi overhandigde zijn papier aan dezelfde man. Twee onverschillige blauwe ogen vlogen eroverheen en keken hem vervolgens vragend aan.

‘Levi Horowitz.’

‘Ja, meneer.’

‘Wat komt u hier doen?’

‘Ik werk bij een bank.’

De man bekeek hem van top tot teen en grijnsde, zijn blik ijzig nu. ‘Bent u wel oud genoeg om bij een bank te werken?’

Levi slikte eens. Plotseling stond Teyve weer naast hem, zijn hand op Levi’s schouder. ‘Hij hoort bij mij. Hij heeft een brief bij zich voor mr. Peter Dickenson van de Marylebone Bank in Londen, voor wie hij zal gaan werken. Zijn vader, Benjamin Horowitz, is eigenaar van een van de meest vooraanstaande banken in Berlijn.’

Opnieuw kwam de stempel op het papier terecht, waarna het teruggegeven werd aan Levi.

‘Prima, meneer. Welkom in Engeland.’

Levi vroeg zich af hoe vaak de man deze zin op een dag zei en wat hij eigenlijk zou willen zeggen. Hij glimlachte breed naar de beambte.

‘Dank u wel.’

Het was laat in de middag en het werd al donker. Een koude wind blies over de velden richting de parkeerplaats van het vliegveld. Levi wist niet precies wat er nu zou gebeuren. Hij bereidde zich er al op voor om afscheid te nemen van de vriend van zijn vader, die zo ontzettend aardig voor hem geweest was.

‘Waar ga je nu naartoe?’ vroeg Teyve hem.

Levi pakte zijn koffer op. ‘Verderop is een bushalte en ik heb wat ponden. Ik neem de bus naar de stad. Volgens vader zitten er in noord-Londen Joodse organisaties die zich over vluchtelingen ontfermen. Misschien dat ik bij een van hen een bed kan krijgen.’

Teyve schudde zijn hoofd. ‘Benjamin zou het me nooit vergeven als ik jou hier een bus naar onbestemde bestemming zou laten pakken. Nee, geen sprake van. Ik neem een taxi naar een

vriend van me, bij wie ik kan logeren, een man die al jaren mijn winkels van prachtige kleding voorziet. Hij woont in Hampstead en ik weet zeker dat hij en zijn vrouw jou ook gastvrij zullen ontvangen. Morgen kun je dan Londen in, om langs te gaan bij mr. Peter Dickenson van de Marylebone Bank.'

Levi herinnerde zichzelf eraan dat hij zijn vader moest laten weten hoe vriendelijk mr. Liebermann geweest was. Wanneer ze dan allemaal veilig terug in Berlijn zouden zijn, zou vader zeker iets willen doen om zijn dankbaarheid te tonen.

Die eerste nacht in Engeland sliep Levi heerlijk. Zijn gastheer en echtgenote waren gastvrij en hun huis comfortabel; een stuk kleiner dan zijn ouderlijk huis, maar mooi ingericht. Ze hadden een hond, een zwarte labrador, en Levi gaf het dier alle aandacht. Met als gevolg dat de hond op zijn bed sliep en het zware gesnurk van het dier hem in slaap suste.

De volgende ochtend vroeg hij zich net af of hij zijn koffer moest pakken toen Mary, de vrouw des huizes, zachtjes op zijn openstaande deur klopte. Ze was bijna net zo rond als dat hij lang was en rook vaag naar meel en gedroogd fruit.

'Hoe heb je geslapen, lieve jongen?'

'Heel goed, dank u wel.'

Ze veegde haar grote handen af aan haar schort en glimlachte naar hem. 'Voel je niet verplicht om te vertrekken, hoor. Je bent welkom om hier te blijven totdat je wat gesetteld bent. Bobo is gek op je en zou je gezelschap zeker missen! Een vriendin van mij heeft een pension ten zuiden van de rivier. Ze heeft er meerdere vluchtelingen, vooral Joden, Europeanen denk ik en ze weet precies de dingen te koken die zij lekker vinden! Zal ik vragen of ze nog een kamer overheeft?'

Levi voelde een golf van genegenheid en dankbaarheid. 'Ja, graag! Jullie zijn allemaal zo aardig. Ik wou dat ik kon uitleggen hoe het thuis is. Daar gaan we zo min mogelijk met andere

Joden om, omdat het te gevaarlijk is om samen gezien te worden. Wanneer mijn moeder boodschappen doet, wordt ze soms door niet-Joden bespuugd en uitgescholden.'

Margot schudde haar hoofd. 'Het is niet te geloven allemaal. Nou, hier ben je veilig en mocht iemand je slecht behandelen, dan zeg je het gewoon tegen mijn Fred. Die was ooit bokskampioen op school, weet je, hij zal ze dan wel van katoen geven.'

'Nee maar, hoe is het mogelijk, Benjamin Horowitz' zoon!' Mr. Peter Dickenson was een slanke man met dik, zandkleurig haar. Hij was jonger dan Levi verwacht had, rond de veertig misschien. Levi zat aan de andere kant van het grote houten bureau en wachtte geduldig.

'Je vader vertelde dat je als bankbediende in zijn bank gewerkt hebt?'

Levi knikte. 'Ja, meneer. Ik begon bij privérekeningen, maar vader heeft me overgeplaatst naar de grotere zakenrekeningen, waarvan een paar van de overheid. Ik werkte wel op de achtergrond, niet met de cliënten zelf.'

Vergeleken met het werk dat hij echt wilde doen had hij het maar saai en eenzaam gevonden, maar dat vertelde hij zijn mogelijk nieuwe werkgever maar niet.

'Je bent eenentwintig.' Een vaststelling, geen vraag.

'Ja, meneer.'

'Had je geen zin om te gaan studeren?'

Levi aarzelde. 'Dat mocht niet, meneer. Hoger onderwijs is verboden voor Joden in Duitsland.'

Dickenson knikte kort. 'Natuurlijk. Neem me niet kwalijk. Belachelijk. Je Engels is anders erg goed.'

'Als kinderen kregen we les. Ik spreek ook een beetje Frans en Italiaans, maar heb vooral Engels geleerd. Mijn *feter* Avrum, de broer van mijn papa, is in 1925 naar Amerika verhuisd en papa beloofde ons dat we een keer bij hem op vakantie mochten, zodra ons Engels goed genoeg was. Ik ben erg muzikaal en

volgens mijn moeder is een taal leren niet moeilijk voor iemand met een muzikaal oor.'

'Kun je ook Engels schrijven?'

'Ja, meneer.'

'Wat verwacht je nog meer van mij, los van een baan?'

Levi stak een hand in zijn jaszak en haalde er het leren buidelje uit. 'Hier heb ik wat sieraden. Van vader moest ik die bij uw bank in bewaring geven, zodat ze veilig zijn.'

Dickenson stak zijn hand uit en Levi schoof het zakje over het bureau. Zwijgend keek hij toe hoe de man het opende en de inhoud in zijn geopende hand bekeek: ringen, broches, twee massief zilveren snuifdoosjes, twee miniatuur portretjes van Benjamin en Elizabeth, zijn vader en moeder. Toen Dickenson de zeven losse diamanten in het kleine zwarte doosje zag, keek hij plotseling op.

'Heb je deze met je meege dragen?'

'Ja, meneer. Ik had het zakje over mijn schouder, onder mijn oksel gehangen, en het daar tegen mijn lichaam geplakt.'

Levi vroeg zich af of hij deze man over de Gestapo-agent moest vertellen en over de manier waarop hij zijn bezittingen bijna kwijtgeraakt was, maar iets zei hem dat hij dat voorlopig beter voor zich kon houden.

'Heb je ook een lijst van deze spullen?' vroeg Dickenson.

Levi ontvouwde twee vellen papier en overhandigde ze de man. 'Het eerste blad is een lijst van wat ik heb, het tweede een lijst van alle familiebezittingen.'

Dickenson bekeek de twee lijsten, schudde zijn hoofd en vouwde ze weer op. 'Laten we hopen dat niemand hiervan iets van jouw familie afpakt. Goed, Levi. Dit kan ik voor je doen en we zullen ook een functie voor je vinden hier. Heb je een verblijfplaats?'

'Ja, meneer, een pension ten zuiden van de rivier. U moet wel weten dat er tien diamanten waren. Eentje ga ik verkopen aan een juwelier in Covent Garden, zodat ik geld heb om van te leven, en met de andere twee heb ik ook plannen.'

Teyve logeerde nog steeds in het huis in Hampstead toen het moment aangebroken was voor Levi om naar zijn nieuwe onderkomen te verhuizen. Zijn nieuwe vrienden bij de bank hadden hem verteld dat vluchtelingen weliswaar uitreisvisa konden krijgen, maar dat ze niet meer dan een heel klein beetje geld mee mochten nemen. Dit had hem op een idee gebracht. Een manier waarop hij de mensen die hem geholpen hadden kon bedanken. Voordat hij vertrok pakte hij Teyves hand.

‘Ik kan u niet genoeg bedanken voor al uw hulp.’

‘Geen dank, jongen. Ik weet zeker dat Benjamin hetzelfde voor mij zou doen.’

Levi stak een hand in zijn zak en haalde er een stukje papier uit, dat hij in Teyves hand legde.

‘Hiermee wil mijn vader u bedanken en u het allerbeste wensen.’

Fronsend bekeek de oudere man het gekreukte stukje papier. Toen vouwde hij het open en zag de losse diamant liggen. Hij keek op en zijn ogen glansden vochtig.

‘Dankjewel, mijn jongen. Dit compenseert meer dan je ooit zult beseffen.’

Hij pakte Levi in een stevige omhelzing en toen ze elkaar loslieten glimlachte Levi en knikte. Toen wendde hij zich tot Margot en haar man, Fred, die achter hen vanuit de hal stonden toe te kijken. Margot kwam naar hem toe en stak haar armen uit voor een omhelzing. Gehoorzaam boog Levi zich naar haar toe.

‘Heel erg bedankt voor jullie gastvrijheid, jullie hebben er echt voor gezorgd dat ik me thuis voelde.’

Ze legde haar handen tegen zijn borst. ‘O, doe niet zo gek, lieverd. We weten waar je zit en we zien elkaar gauw weer. Kom de sabbat bij ons vieren.’

Levi pakte haar hand en legde ook hier een stukje papier in. Ze raakte het even aan met haar vinger.

‘Wat is dit?’ vroeg ze.

‘Maak maar open.’

Ze vouwde het papiertje open en zag de diamant. ‘O, lieve jongen toch!’

Fred kwam bij haar staan en staaarde naar de steen.

Levi glimlachte naar hen. ‘Neem die mee naar Covent Garden om te verkopen. Daar zitten ze te springen om goede stenen, dus zorg er wel voor dat ze genoeg betalen. Ga bij meer dan één juwelier langs en zeg eerlijk dat je verschillende offertes verzamelt.’

Met zijn grote, ruwe hand omsloot Fred Levi’s lange vingers. ‘Heel erg bedankt, jongen, dit stellen we zeer op prijs.’

‘Nee,’ Levi draaide zich om naar de glimlachende Teyve, ‘ik ben degene die dankjewel moet zeggen. Ik zal jullie allemaal nooit vergeten.’